

Anmeldelser

Plov og pen. Festskrift til Svend Gissel 4. januar 1991. Udgivet af Det kongelige Bibliotek og Landbohistorisk Selskab, København 1991. XIV + 280 sider, ill. 274,50 kr.

Som festskrift er dette til Svend Gissel typisk. Det rummer en hyldest fra hans nærmeste fagfæller i form af 19 spændende artikler om vidt forskellige emner og afsluttes med en bibliografi over feldsarens hidtidige arbejder. Mere atypisk er det, at et par af artiklerne rummer en speciel hyldest til Gissel: Karl-Erik Frandsens artikel om Tåstrup Valby, hvor Gissel har boet siden 1925, og Bente Holmbergs filologiske eftersporing af det oprindelige stednavn Gissel og dets herkomst.

Som titlen på festskriftet og udgiverens sammensætning antyder, afspejler festskriftet Gissels virke på to felter, nemlig inden for den landbohistoriske forskning, hvor han bl.a. ledede det nordiske ødegårdsprojekt og gennem ni år var formand for Landbohistorisk Selskab, og inden for biblioteks-væsenet, hvor han siden 1950 har været knyttet til Det kgl. Bibliotek, fra 1966 som førstebibliotekar. Denne klare tvedeling i virkefeltet afspejler sig dog ikke i festskriftets disposition, da redaktionen ved Harald Ilsøe og Bent Jørgensen (initiativtager var egentlig nu afdøde Marton de Hartanyi) har valgt at ordne artiklerne alfabetisk efter forfatterne. Det er derfor ganske tilfældigt, at Frandsen som den første bringer sin særlige hyldest.

Inden for det landbrugshistoriske område spænder artiklerne lige fra landbrug i Mesopotamien i perioden 2200–1600 f.Kr. over en række bidrag vedrørende middelalder og 1600-tallet (Gissels forskningsmæssige tyngdepunkt) op til trafikkorridorer til København i dette århundrede.

I en lidt utraditionel synsvinkel anskuer Viggo Nielsen øde marker som bevaret kildemateriale; det gælder både de keltiske oldtidsagre og de fra middelalder og nyere tid kendte højruggede agre. Bevaringsproblematikken er uændret, selv om der i det forløbne år er kommet en ny naturfredningslov, som åbner for en mere administrerbar beskyttelse. Interessant er påvisningen af driftsmæssige og bebyggelsesmæssige omlægninger i højmiddelalderen. Det gælder Sölve Göranssons påvisning af, at ligesom der på Falster kan spores geografiske og dermed også kronologiske forskelle i præstegårdens integration i dyrkningsfællesskabet, kan det tilsvarende påvises på Øland. Blot med den forskel, at mens det kronologiske skel synes at ligge omkring 1300 på Falster med indførelsen af de solskiftede landsbyer, ligger det 100 år tidligere på Øland, der også opviser meget regulerede landsbyformer. Ud fra marknavnemateriale kan

Bent Jørgensen påvise, at senere kendte stednavne ikke kan påvises før 1300, og at omvendt stednavne efter nedlagte bebyggelser kendt før 1300 ikke kan påvises i 1600-tallets navnestof. Dette antyder store driftsomlægninger omkring 1300 (anmelderen føler sig dog ikke helt overbevist om gyldigheden af dette for Gammeltofti-navnene ved henvisningen til de falsterske undersøgelser – jvf. ovennævnte at Falster synes at være et særtilfælde).

Fra Sønderjylland eftersporer Wolfgang Prange i en spændende gennemgang mark guld begrebet på Angel, hvor det særligt var i brug som jordemål op til nyere tid. Det påvises, at mark guld og otting størrelserne i middelalderen dækkede lige store enheder, men at mark guld senere har udviklet sig til at dække mindre enheder. Fra andre dele af Sønderjylland kan beregnes at der i 17. og tidlige 18. århundrede gik 5 ha på en mark guld og 10 ha på en otting.

Jørn Sandnes diskuterer indførelsen af sæterbrug i Norge og mener, at det først er udviklet i 1700-tallet, hvor det også blev skatteobjekt. Indtil da havde høhøsten på de ellers kun til græsning brugte store udmarker været dominerende som middel til at sørge for vinterfoder. Men først ret sent fik bønderne behov for at udvide driften ved at flytte med dyrene op i bjergene om sommeren. Af andre nordiske bidrag skal fremhæves to finske, Eljas Orrmans bebyggelseshistoriske analyse af adelsgodsets udbredelse i middelalderen og 1500-tallet samt Eino Jutikkalas spændende indkredsning af årsagen til massedød og ødelæggelse i årene 1696–97: sult var kun et symptom, mens plettyfus var den egentlige årsag. Eva Österberg diskuterer om bøndernes salg af jord i 1600- og 1700-tallet skal opfattes som et gradvist opstået behov, eller om det er en pludseligt opstået krisereaktion, som indfører kapitalistiske træk i bondestanden.

Ganske instruktiv er Erland Porsmoses artikel om begreberne foldtal og kornproduktion. Der bør lægges større vægt på den nominelle kornhøst frem for på et fiktivt foldtal, da meget afhænger af, hvor tyndt man sår. Ud fra en gennemgang af det fynske Vindinge herreds oplysninger om tiende kan der udledes, at produktionen pr. helgård lå på 30–45 tdr. korn pr. år. Det svarer til et langt lavere høsttal i 1500–1600-tallet end hidtil antaget og dermed også et langt mindre årligt besået areal. Men dermed antydes også ekspansionsmuligheder. For Tåstrup Valby påviser Frandsen for en typisk gård i den ret velstående landsby, at ud-sæden i 1697 var 46 tdr. Med foldtal på 4–5 vil det give en høst på ca. 200 tdr. korn, hvorfra skal gå 100 tønder i afgifter og skatter, således at der er 100 tdr. til salg og forbrug. Interessant er også

påvisningen af overensstemmelsen mellem bonitetsvurderingen i 1682 og den faktiske udsæd, at i 1697 såedes byg og rug i de åse, der i 1682 takseredes som byg- og blandkornsjord, mens der sås havre i boghvede- og havrejorden.

Blandt artiklerne inden for bogvæsenet skal nævnes Vello Helks indkredsning af, hvor mange stambøger der må være gået tabt (begrebet stambog forklares ikke – det forudsættes bekendt!), Harald Ilsøes skarpsindige påvisning af, at malteseridderen Augustin von Mørnsberg aldrig var i Skotland og Norge i 1592, som han hævder i sin rejse-skilddring, og Erik Petersens skilddring af, hvordan Flatøbogen – det islandske håndskrift, hvori beretningen om nordlændingenes opdagelse af Amerika findes – nær var kommet til USA i original (en aktuel trykfejl sætter anledningen i 1892 til at være 500-året for Columbus' opdagelse af Amerika).

Alt i alt er det en fornem markering, der her er sat af Svend Gissels virke i dansk historieforskning.

Per Grau Møller

Karl Nielsen: *Vor mand og råd. Bjørn Andersen til Stenalt, Bjørnsholm og Vår 1532-1583*. Udgiver-selskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland 1991. 192 s., ill. 294 kr.

Bogen om Bjørn Andersen er skrevet af Karl Nielsen, lektor ved seminariet i Ranum, som har ladet sig inspirere af det nærliggende tidligere kloster og senere herregård Vitskøl. I århundreder bar herregården navnet Bjørnsholm efter Bjørn Andersen, som mageskiftede sig til det gamle kloster og gav det sit navn. »Hvem er denne Bjørn Andersen«, spørger Karl Nielsen i sit forord og må straks efter selv erkende, at et dækkende svar på dette spørgs-mål ikke kan gives.

Der findes ganske vist et stort skriftligt kildema-teriale, som Karl Nielsen har fundet og udnyttet med stor ihærdighed og opfindsomhed. Men som han selv fremhæver, er det meget ensidigt. Ad-ministrationen tegner sig for størstedelen af kil-derne, mens der praktisk taget ingen kilder er til Bjørn Andersens egne synspunkter – og meget få til hans privatliv. Der er derfor ikke tale om en egentlig biografi. Man kan forenklet sige, at Karl Nielsen ikke kan fortælle meget om, hvem Bjørn Andersen var, men nok en hel del om, hvad han gjorde. Bogens hovedtitel er da også bevidst an-onym for at understrege en mere almen gyldighed. Først undertitlen nævner bogens hovedperson, der på mange måder må tjene som et konkret eksempel på karakter og indhold af højadelsmandens karri-ere og hverv.

Bogen tager efter en kort skilddring af Bjørn An-dersens slægt og barndom og hans første tid som godsejer (s. 11–28) fat på alle hans officielle erhverv (s. 29–136). En sekvens om hans private mageskifter og hans tid som jysk godsejer (s. 137–

53) følger, hvorpå bogen klinger ud med hans lens-mandstid på Aalborghus og endelig hans og – med hans sønner – Bjørn-slægtens mandslinies død.

Meget af det, der står i bogen, vedrører som nævnt ikke specielt Bjørn Andersen. Det myldrer med ordrer fra kongen eller cancelliet stilet til lensmændene i almindelighed. Karl Nielsen gør godt rede for forudsætninger og problemer ved hver enkelt af de mange sager, hvor Bjørn Ander-sen – ofte som en blandt mange – var involveret. Det kan ikke undgå at virke lidt overvældende i det lange løb med disse detaljer og afgørelser om mere eller mindre inferiorer sager, men det giver i al fald et klart indtryk af, hvor slittige Bjørn Andersen og hans standsfæller skulle være som administratorer.

Det er nu alligevel både for Karl Nielsen og for læseren en særlig fornøjelse, når det i glimt lykkes at skimte lidt mere om Bjørn Andersens person og hans tilværelse uden for rammerne som admini-strator og effektiv godsejer. Kapitel 9 »Blandt standsfæller og højlerde« er det, der kommer nær-mest på at vise andre sider af Bjørn Andersen. Her møder man ham som støtte for unge studerende, og han har nær forbindelse til Anders Sørensen Vedel. Ved en lejlighed underholdt han Vedel om Lisbjerg kirke ved Århus, der ifølge sagnet var bygget på Poppo's tid og stadig havde epitafier, »der antages at være opsat til erindring om de ældste biskopper«. Den gamle kansler Johan Friis udåndede i 1570 i armene på Vedel og Bjørn An-dersen, og da Vedel siden udgav sin ligprædiken med mindedigte, var Bjørn Andersen aktivt in-volveret og tog skarp afstand fra det digt, som rektor Erasmus Lætus havde forfattet: »De rim, doktor Rasmus har sendt Eder, og I sendte mig indelukt i det beseglede papir, behager mig ikke, og [jeg] vil ikke have hans rim og våseri iblandt de andre godtfolk...«.

Foruden de skriftlige kilder findes også ikke-skriftlige kilder, der knytter sig direkte til Bjørn Andersens virke. De behandles ikke i selve teksten, men en del af dem optræder som illustrationer. Måske kunne en nøjere betragtning af disse kilder give grundlag for flere overvejelser om Bjørn An-dersens mindre velbelyste sider.

Et eksempel er fotografiet s. 111 af en altertavle, som Bjørn Andersen skænkede til Voer kirke i 1573. I hovedteksten fortælles, hvordan selvejer-bønderne i Voer i 1550'erne tabte en næsten hun-dredårig strid med Bjørn-slægten om ret til jord-stykker ved Voer, og hvordan Bjørn Andersen i 1570'erne endelig fik held til at gøre de tidligere selvejere til sine fæstere. »Mon bønderne i Voer var bæret over den flotte gave, eller opfattede de den som en demonstration, der mindede dem om nederlaget i deres lange kamp mod godsejerne på Stenalt?«, spørger billedteksten. Det er et godt spørgsmål, som får læseren til at se på tavlen med nye øjne. Man bemærker, at tavlen i lukket stand faktisk ikke fremviser andet end våbenskjolde og personalhistoriske oplysninger om Bjørn og hans

familie, mens fodstykkeets bibelcitater er ene om at repræsentere et religiøst indhold. Prioriteringen er ikke enestående for tiden, men viser dog lidt om Bjørn Andersens selvforståelse. Mange adelige givere var trods alt mere diskrete.

Selv om de ikke-skriftlige kilder måske kunne have været diskuteret mere, er det i al fald godt, at der er illustrationer i bogen. Men kvaliteten er alt for ujævn! De fotografier, der er leveret fra Landsarkivet, fremtræder mærkeligt lyse og flimrende, vistnok dels på grund af rystede eller overbelyste oplæg, dels på grund af en uheldig brug af raster ved trykningen. Farvebilledet på bogens omslag er ligeledes uskarpt. Et enkelt foto s. 147 er så usselt, at redaktionen ubetinget burde have udeladt det, i det mindste for fotografens skyld.

Disse skavanker ærgrer utvivlsomt også forfatteren, når bogen i øvrigt fremtræder så smukt med fast bind og pænt tryk. Han kan til gengæld godt som helhed være tilfreds med sit resultat.

Poul Grønder-Hansen

Hertug Hans Hospitalet i Haderslev. Udgivet af Konservatoratet. Forlaget Gammelting. Haderslev 1991. 96 s., ill. 98 kr.

I 1569 grundlagde hertug Hans den ældre et hospital med en kirke som asyl for gamle og svagelige og opførte en bygning til formålet.

Bygningen eksisterer stadigvæk, og faktisk fungerede hospitalet efter sit formål lige til 1983, mens kirken stadig er i brug som annekskirke til Haderslev Domkirke.

Hospitalet skulle efter fundatsen ledes af et »konservatorat«. Dette eksisterer selvfølgelig også bestående af byens borgmester, hans forgænger, stiftamtmanden og domprovsten, og dette eksklusive udvalg har formået at gennemføre en højst tiltrængt restaurering af det gamle hus samt dets anneks, opført i 1787.

Førud for restaureringen blev der gennemført en undersøgelse af hospitalets historie af lederen af Haderslev byhistoriske arkiv, Jakob Røjskær, medens to arkitekter: Henrik Gram og Jørgen Overby ved omfattende bygningsarkæologiske undersøgelser med stor sikkerhed kunne fastslå bygningens oprindelige form og udseende. Det viste sig blandt andet, at der under huset var en oprindelig kælder, som ingen havde kendskab til.

Som et biprodukt af arbejdet er disse undersøgelser sammen med flere mindre bidrag blevet udgivet i en pæn lille bog med fine illustrationer, således at læserne sammen med udgiverne kan glæde sig over, at det til trods for trange tider har været muligt at bevare dette værdifulde bygningsanlæg som en fin gave til Haderslev ved byens 700 års jubilæum.

Karl-Erik Frandsen

Det kongelige danske Kunstkammer 1737, bind I-II ved Bente Gundestrup, Nationalmuseet og Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 1991. XXXIX + 417 s. og VII + 477 s., ill. 785 kr.

Det hele begyndte i 1977 på Nationalmuseets 4. afdeling, Etnografisk Samling. Her var man blevet klar over, at samlingen, set i international sammenhæng, ejer et usædvanligt stort antal genstande, hvis museumshistorie med sikkerhed kan føres tilbage til det 17. og 18. århundrede. I årene 1977-79 gennemførte afdelingens personale en registrering af de ca. 1.000 stk. etnografica, som kan føres tilbage til det gamle Kongelige Kunstkammer. Dette var i 1820'erne blevet nyregistreret og genstandene fordelt mellem flere, til dels endnu eksisterende, museer. På denne måde udskiltes også, hvad der senere blev Etnografisk Samling, og det gælder for dansk museumsvesen som helhed, at vort tidligere Kongelige Kunstkammers oprindelige bestand er bedre bevaret end i andre europæiske lande, hvor man tidligere har haft sådanne »Kunst- und Wunderkammern«.

Juli-oktober 1979 viste Etnografisk Samling derpå en udstilling, »Det Indianske Kammer«, hvortil blev udgivet et fyldigt, gennemillustreret katalog på dansk og engelsk, redigeret af 4. afdelings overinspektør Torben Lundbæk og historikeren Bente Dam-Mikkelsen (nu Gundestrup).

I efteråret 1979 nedsattes et koordineringsudvalg af repræsentanter for alle de museer, som i dag ejer kunstkammergenstande, med det formål at gennemgå de mange bevarede kunstkammerarkivalier og derpå efterhånden udgive inventarierne for 1737, 1775, 1807 og 1827. Ved dette kunstkammerprojekt ansattes Bente Gundestrup som leder, og det fik til huse på Nationalmuseet med rigsantikvar Olaf Olsen som øverste tilsynsførende. Med en lang række skiftende hjælpere og ofte under betydelige finansielle vanskeligheder er man nu nået så vidt, at de to første, store og statelige bind foreligger, fuldt gennemillustrerede og med dansk og engelsk tekst. De rummer inventarium 1737, den sidste komplette fortegnelse over Det kongelige danske Kunstkammer, som indtil ca. 1820 kunne besees i de oprindelige lokaler i øverste etage af Rigsarkivets nuværende bygning. For alle danske historikere, ikke blot museumsfolk, men også arkivforskere, lokalhistorikere og amatørarkæologer er det af betydning at vide, at der nu findes en offentliggjort fortegnelse over ældre museumsgenstande, endda med fotografisk gengivelse af alle dem, som stadig er bevaret. Synlige fortidsminder skal visualiseres. Enhver historiker kan gøre det ved lejlighedsvis slentreture gennem en eller flere af Nationalmuseets afdelinger. På samme måde kan man nu gennemblade et værk, der ikke blot viser, hvad man kan finde i vort hovedmuseum, men i en lang række andre.

Noget let tilgængeligt værk er det ikke. Man må begynde med at orientere sig, gennemlæse indledningen og finde de mange, ikke alle lige gennemskuelige forkortelsers betydning, se på grundplanen over det gamle kunstkammer, hvis sagfordeling mellem de otte »kamre« langtfra var konsekvent.

Manuskriptet til 1737-inventariet skulle heller ikke læses af alle og enhver. Det var et juridisk dokument over, hvad en afgående kunstkammerforvalter overlod i sin efterfølgers varetægt. Det er et foliobind på godt 900 sider, hvoraf nærværende udgave udelader de første 640. Deri findes en fortegnelse over mønt- og medaljesamlingen, som allerede i 1780'erne udskiltes og anbragtes på Rosenborg. Den danner baggrunden for Nationalmuseets nuværende 6. afdeling, Den kongelige Mønt- og Medaljesamling. På de resterende 260 sider, 641–908, er registreret ca. 4.000 numre, hvoraf godt og vel halvdelen er identificeret. Men en stor del af de uidentificerede er naturhistoriske typegenstande, som i dag kun vanskeligt kan bevises at være eksemplarer fra Kunstkammeret. For nogle af kamrene gælder det til gengæld, at to tredjedele eller mere er identificeret.

Nu kan man altså gennemblade dette store værk, se på billederne og prøve på at forestille sig, hvordan man oplevede et kunstkammerbesøg indtil for 175 år siden. Hvis man begynder i »Forstuen Allernederst under til Gaden« (som er registreret til allersidst, se andet bind p. 452) stod her tre store, udstoppede dyr, en lille elefant, en stor okse og en hvalros samt et slangeskelet. Endvidere seks malerier, de fem forestillende mærkelige dyr og frugter, samt en stærkt medtaget gipsmodel af hesten på Kongens Nytorv. Går man derefter ovenpå til de egentlige kamre, bør man tænke sig at stå foran de enkelte skabe og se på deres indhold, men dog ikke glemme at kaste et blik på, hvad der hang på væggene. Der er mange malerier og skulpturer. Kunstkammeret hed det jo officielt, men begrebet »kunst« omfattede såvel de skønne kunster, maleri og skulptur, som kunstfærdigt forarbejdede genstande af materialer fra naturens tre riger, dyre-, plante- og mineralriget. Det store katalog over Ole Worms museum var blevet trykt i 1654, og hans samling indlemmedes kort efter i Kunstkammeret. Kataloget var inddelt i fire bøger, de tre første rummede naturgenstande fra de tre »riger«, var altså et naturaliekabinet med rent videnskabeligt sigte. I fjerde bog var kunstgenstandene beskrevet, ordnet efter materialer, altså efter samme princip som det øvrige. Dette spores også i de følgende kunstkammerinventarier, men allerede i 1737 er de skønne kunster stærkt repræsenteret. Det var altså et virkeligt »Kunst- und Wunderkammer«. I årtierne før og efter 1800 afgaves, foruden medaljesamlingen, også efterhånden de naturvidenskabelige genstandsgrupper. Ved den store reorganisering efter 1820'erne samledes de skønne kunster,

malerier og skulptur, i det kongelige billedgalleri på Christiansborg, forløber for det nuværende Statens Museum for Kunst. Allerede forinden var arkæologiske genstande samlet i Museet for nordiske Oldsager. På samme måde indgik de øvrige kunstkammergenstande i specialsamlinger, hvoraf de vigtigste nu er Nationalmuseets forskellige afdelinger og Rosenborgsamlingen.

I indledningen til første bind, p. XXI–XXV findes en gennemgang af de enkelte kamres indhold. Det havde nok været forbrugervenligt, om den var blevet gentaget i forenklet form på et af forsatsbladene med sidehenvielse til trykudgaven. I andet bind p. 461–474 opregnes alle de bevarede genstande grupperet efter de samlinger, hvor de i dag findes. Indgangsnumrene er de nu gældende museumsnumre, dels arabertal, dels den lidt besværlige nummerering fra 1827 (f.eks. CAc155). Denne bruges endnu inden for NO4 (Et-nografisk Samling) og NO5 (antiksamlingen). NO5 er, lidt misvisende, placeret p. 469 mellem NO2 (Danmarks Middelalder) og NO3 (Dansk Folkemuseum).

Registre savnes meget. Hvordan finder man Gunhildkorset eller Vejrum-Urnen? I langtidsplanerne indgår da også registre, men de forudsætter, at også de tre senere registeranter er blevet trykt, så det kan komme til at være en årrække, før de kan udarbejdes. For at lette benyttelsen af det nu udgivne er der allerede udarbejdet et foreløbigt navnerregister omfattende portrætter, omtalte personer, kunstnere og håndværkere samt stednavne. Det er tilgængeligt ved henvendelse til projektlederen.

Det er et kæmpearbejde, der er udført – og det med stor dygtighed.

H. D. Schepelern

Rosenholm. Redigeret af Frits Nicolaisen. Randers Amts Historiske Samfunds skriftserie nr. 4, 1991. 188 s., ill. 240 kr. (medl. 180 kr.).

I 1989 udgav Randers Amts Historiske Samfund en gedigen monografi om godset Fusingø (anm. i Fortid og Nutid 1990 s. 226). Nu har de gjort det igen, men emnet er denne gang Rosenholm slot ved Djursland og Rosenkrantz-slægten, som endnu ejer bygninger og park. Det frugtbare ved ideen med at dele opmærksomheden nogenlunde ligeligt mellem de fysiske rammer og den besiddende slægt demonstreres på ny. For Rosenholm giver det baggrund for at forstå, hvorfor der blev bygget og anskaffet kostbart inventar i én ejerperiode frem for en anden. Når man i den senere del af bogen når til Erna Lorenzens instruktive afsnit om billedtæpper og gyldenlæder fra 1720'erne, ved man allerede fra Carsten Porskrog Rasmussens afsnit om Rosenkrantz-slægten, at et brud i ejeren Iver Ro-

senkrantz' embedskarriere netop i disse år betød mere opmærksomhed omkring gods og bygninger. Den slags etablering af sammenhæng i stoffet er især værdifuld ved et værk med flere forfattere.

Bogens otte kapitler er skrevet af fagfolk på hver deres områder, noter og henvisninger findes, og oftest er stilen enkel og ligetil, så enhver kan få udbytte. Man kan læse om hus, have og slægt i vilkårlig rækkefølge, men det bedste overblik får man ved at følge redaktøren. Der lægges ud med et bygningsmæssigt overblik, hvor N. J. Israelsen placerer de velbevarede renaissancebygninger i dansk arkitekturhistorie. Såvel dette som de fleste andre afsnit er udsøgt illustreret med fotograf Kirsten Nijkamps smagfulde fotografier i sort-hvid og farve, hvor f.eks. indfaldende lys på en stille slots-gang »står« som i et Hammershøi-maleri. De næste over 60 sider drejer sig om kendte som mindre kendte medlemmer af slægten Rosenkrantz. Det er tale om to store og meget grundige afsnit af henholdsvis Carsten Porskrog Rasmussen og Hans Bjørn. Porskrog Rasmussen placerer Rosenkrantz-erne i det lange stræk over adelsvælde, enevælde og lensafløsningstid, mens Hans Bjørn giver en dybtgående og undertiden polemisk biografi af renæssancemennesket Holger Rosenkrantz, der var lærd og dannet, så alle måtte betages.

Den nærliggende Hornslet kirke er stærkt præget af familiens gravminder. Om disse samt portrætter og anden udsmykning til slottet skriver Merete Bergild og Jens Jensen i en længere og meget detaljerig artikel. Her er masser af nyttig viden om ikonografi og lignende, men i sammenhængen er det for meget den stil, man kender fra Danmarks Kirker.

Kunsten glemte aldrig et »memento mori«, og det teologiske og religiøse var hele tiden med i renæssancens og barokkens forestillingsverden. Det fornemmes også i det nævnte studie af den lærde Holger Rosenkrantz. Igen god samklang mellem artiklerne.

Grundlaget for byggeri, kunstindkøb og stor husførelse var her som andre steder indtil langt ned i forrige århundrede fæstegodset og hovedgårdsdriften, og den historie har Carsten Porskrog Rasmussen også taget sig af. På ti sider får man en klar oversigt over de helt afgørende sider af landbrugshistorien fra 1500-tallet til 1930'erne, hvor dels lensafløsningen, dels ejerens død gjorde en ende på godset som landbrug. Rosenkrantz-erne var som mange godsejere reformvenlige i det landbrugsmæssige, men politisk konservative under de store landboreformer, og først i 2. halvdel af 1800-tallet tog selvejekøbene fart.

Intet slot uden en park. Rosenholms er stadig præget af barokken. Det ses af de dejlige fotografier og den nøgterne analyse, som arkitekt Preben Skaarup giver i bogens næstsidste afsnit. Artikelstoffet rundes af med erindringer af den nuværende ejer, lensbaronesse Carin Rosenkrantz.

Bagi bogen er der, hvad der skal være af planer og registre. Forsiden nyder man: en dejlig laveret vintertegning af Rosenholm, udført af maleren Martinus Rørbye ved hans besøg i 1830. Redaktøren og hans hold har gjort det godt – igen.

Margit Mogensen

Gustav Henningsen: *Heksejægeren på Rugård. De sidste trolddomsprocesser i Jylland 1685–87*. Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder i samarbejde med forlaget Skippershoved. 1991. 192 s., ill. 168 kr. (inkl. forsendelse).

Arkivar ved Dansk Folkemindesamling, Gustav Henningsen, blev i 1981 dr. phil. på afhandlingen *Heksenes advokat*, der var baseret på de righoldige arkiver hos den spanske inkvisition. Han har imidlertid også arbejdet med dansk kildemateriale med særligt henblik på retshistoriske problemer, og den foreliggende bog er netop skrevet på grundlag af det (efter danske forhold) usædvanligt omfattende kildemateriale, som den energiske heksejæger, Jørgen Arenfeldt på hovedgården Rugård på Djursland, har efterladt sig (Landsarkivet for Nørrejylland B24–126 og Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Samling 300 d 8).

Det specielle forhold ved situationen i 1685 var, at der siden omkring 1650 ikke havde været brændt en eneste heks i Jylland, fordi landstinget i Viborg konsekvent frikendte troldkvinder, der ellers var blevet dømt for at være hekse ved herreds- eller birketingene. Denne praksis ændredes imidlertid, da landsdommer Willum Lange gik af omkring 1680 efter næsten 20 års tjeneste.

Takket være et meget stort arbejde i arkiverne er det lykkedes for Gustav Henningsen at »få trukket hekse ud af retssalen og placeret dem i deres hverdag, før det kom til proces«, hvilket er bemærkelsesværdigt, fordi vi jo ellers normalt kun kender hekse fra procesakterne.

Mette Nielsdatter, der var tater, fik i 1685 laven til at rulle, fordi man mente, at hun havde bevirket, at alle 72 heste i Boeslum tæt ved Ebeltoft blev syge og døde, som hævn fordi bønderne i byen havde jaget hende ud af sognet uden at ville køre hende, hvilket hun havde krav på som vanfør tigger. Seks bønder arresterede hende og fik hende fængslet i Ebeltoft arrest.

Ved et retsmøde aflagde bønderne vidnesbyrd på, at de havde underkastet Mette Nielsdatter vandprøven, og da hun selv efter et halvt kvarters ophold i Ebeltoft Vig i oktober måned (selv om det var et smukt, stille vejr) ikke sank, var det jo åbenbart for alle, at hun måtte være en heks.

Det lykkedes den stakkels vanføre kvinde at flygte fra arresten i Ebeltoft, men hun blev fanget i Feldballe af Arenfeldts bønder og hensat i for-

svarlig arrest i Rugårds dybe fangehul. Her blev sagen mod hende genoptaget, men nu ved Hassens birketing hvorunder Boeslum hørte (jvnf. Atlas over Danmarks administrative inddeling s. 121). Birketinget dømte hende den 27. november 1685 til bålet for trolddom og for at have brudt ud af fængslet.

Efter en ny proces ved landstinget i Viborg blev dommen stadfæstet. Hun blev ført tilbage til Ebeltoft, og efter at være blevet torteret for 19 rdl. af bødden fra Århus, døde hun i fængslet.

Det var tydeligt nok Hans Jacobsen, der ikke alene var borgmester i Ebeltoft (og som sådan leder af rådstueretten), men også byfoged (leder af bytinget) og tilmed kgl. majestæts ridefoged og amtsforvalter over Kalø amt, der var aktiv i denne proces. Han var endvidere skibsreder, og Ebeltoft led i disse år under adskillige skibsforslis, herunder et af Hans Jacobsens skibe, som forliste i februar 1686. Da dette skete samtidig med, at Mette Nielsdatter blev pint på Hans Jacobsens foranledning, kunne enhver jo se, at det var hendes skyld, og at hun sikkert havde sammensvorne.

Der blev derfor for rådstueretten anklaget to kvinder for trolddom: en skipperenke og en snedkerkone. Efter en domfældelse ved bytinget blev disse dog frikendt ved landstinget, men så heldigt gik det ikke for fire andre anklagede ved Rugårds birketing, der takket være Jørgen Arenfeldts energiske »korstog mod djævelen og hans håndlangere« fungerede effektivt. Efter at have været fængslet lang tid der blev de dømt som troldkvinde ved birketinget, derefter blev de underkastet tortur, dommen blev stadfæstet ved landstinget takket være landsdommer Peder Lerche, og hurtigt derefter blev de brændt på Rugård.

Den af heksene, der har efterladt sig de mest fyldige beskrivelser af Fanden og hendes kommunikation med ham, er Anne Sørensdatter, kaldet »Blommen«, der boede i et hus i Boeslum. Hun havde længe været kendt for at være synsk og især for at kunne »vise igen«, altså finde ting, der var blevet væk.

Hun »tilstod« alt, og udlagde tilmed 15 personer for at være »i med Fanden«, heriblandt en borgmester i Århus og fru Ingeborg sal. Laurids Bordings til Ryumgård, hvilket Arenfeldt omhyggeligt lod protokollere. Men nu gik det for vidt. En række borgere fra Århus indstævnedes Anne Sørensdatter og Jørgen Arenfeldt for Landstinget i Viborg. Her nægtede Anne pure alt, og nu blev Arenfeldt indstævnet for Højesteret for æreskrænkelser. Hvordan det hele endte, skal ikke afsløres her, men centraladministrationen måtte udstede et reskript (21/7 1686), der krævede, at landstingsdomme i troldsager skulle forelægges for højesteret, før de måtte fuldbyrdes.

Dette bevirkede, at landstinget hurtigt holdt op med at bekræfte underretternes domme, og at processerne derfor standsede i løbet af 1687. Hele

heksysteriet havde imidlertid da også kostet i hvert fald 24 registrerede ofre.

Det er en usædvanlig spændende bog, som Gustav Henningsen har skrevet. Den er faktisk endnu mere fascinerende end en historisk roman, eftersom hver enkelt episode og udsagn er sikkert dokumenteret i kilderne. Hele dette store materiale kan tilmed i transskriberet form erhverves i form af et kompendium eller på en diskette.

Noget af det mest interessante ved bogen er efter anmelderens mening de mange citater af udsagn fra de anklagede troldfolk, der afslører mange dybtliggende elementer fra 1600-tallets opfattelse af »det magiske univers«, hvoraf nogle sikkert repræsenterer de anklagedes egen forståelse af verden, mens andre udsagn snarere er udtryk for, hvad dommerne ønskede at høre.

Den lille bog er et særdeles fint eksempel på historisk grundforskning i en populær og letlæselig form.

Karl-Erik Frandsen

Skatkisten. Arkivalier og historier fra Landsarkivet. Red. Chr. R. Jansen. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland 1991. 141 s., ill. 315 kr.

Som det første af Danmarks fire landsarkiver kunne Landsarkivet for Nørrejylland i 1991 fejre sit 100 års jubilæum. Det blev på fornem vis markeret med udgivelsen af denne smukke, letlæste og inspirerende publikation. En appetitvækker med herlige historier, instruktive informationer og flotte farvebilleder.

Forfatterne bag værket er landsarkivets faste stok: Harry Christensen, Ole Degn, Chr. R. Jansen, Birgit Løgstrup og Paul G. Ørberg suppleret med tidligere landsarkivar Jens Holmgaard. Hver især præsenterer de her 10–15 små forskningsmæssige styrttyk ned i det vældige historiske kildemateriale, som landsarkivet rummer vedr. den del af Danmarkshistorien, der er foregået i Jylland fra Kongeåen til Skagen gennem de sidste 500 år.

Alle bogens 66 afsnit rummer dels en god historie, dels oplysninger om en bestemt arkivgruppe. Forfatterne er tydeligvis på hjemmebane og nyder at fortælle disse historier.

På den måde bliver »Skatkisten« en slags pædagogisk supplement til de traditionelle, telefonbogsagtige »guider«, som alle det statslige arkivvæsenes institutioner inden for de seneste tiår har udgivet som vejledning til deres samlinger.

Skatkisten kan ikke erstatte disse i sig selv værdifulde, om end ikke særligt formidlede guider. Men har man brug for inspiration og ideer til arkivarbejdet vil landsarkivets smukke jubilæumsbog sikkert for de fleste være et bedre afsæt.

Thomas Bloch Ravn

Søg – og I skal finde. Veje til kvinders historie i arkiver og samlinger. Red.: Karen Hjorth, Grethe Ilsøe, Birgitte Possing. Arki-Varia, Serviceselskab ved Landsarkivet, København, 1991. 102 s., ill. 85 kr.

Titlen er en munter replik til de historikere, der ikke mener at kunne finde kilder om kvinder og en opmuntring til kvindeforskere in spe. Antologien viser, at der i arkiver og museer findes masser af kilder, der kan bruges til at fortælle om kvinders tilværelse og muligheder i forskellige perioder. Artiklerne samler sig i fire temaer: Liv og død, oplæring, arbejde og brevvækslinger kvinde og kvinde imellem.

I »Barselsnød og børnedød, realiteter i kvindelivet oplevet gennem kirkebøgerne« følger *Grethe Ilsøe* en række familier i Vollerslev kirkebog 1773–1814. De årlige fødsler fulgtes ofte af dødsfald. Fra 1802 skulle jordemødrene indberette mislykkede fødsler og dødfødte børn; hele barselen blev beskrevet i detaljer i kirkebogen. Her kommer man tæt på familierne og jordemoderhåndværket på den tid. *Karen Hjorth* finder embedsmandsholdninger til »Fosterdrab, moral og straf« i det teologiske fakultets arkiv 1683–1733, fordi professorerne skulle tage stilling til benådninger. Her ses også sagsoplysninger, der fortæller om vilkårene for kvinder, der ellers ikke har efterladt sig mange spor.

»Kunne dronningen læse og skrive« i middelalderen? spørger *Nanna Damsholt* og sandsynliggør, at den forstødt, danskfødte dronning Ingeborg har ejet og læst i middelalderens populæreste bog, psalteret, mens hun sad indespærret i 20 år efter sit bryllup i 1193. Om tidens fornemme kvinder også har kunnet skrive eller snarere lært at diktere velformulerede tekster til skrivere, er uvist. *Louise Stolberg*, en af 1700-tallets dannede kvinder, kunne skrive at »min produktive kraft har udtømt sig i brevenes kanaler«, men *Ingrid Marcussen* viser også i artiklen om kvindelig skrivefærdighed for 200 år siden, »I aller dybeste Ydmyghed«, at der blev undervist både drenge og piger før skoleloven, og at selv en del af de kvindelige tugthusfanger kunne skrive midt i 1800-tallet. Oplysningerne er samlet i så forskellige kilder som tugthusstatistik, skolearkiver, godsarkiver, regnskabsbilag og bøn-skrivelser til offentlige myndigheder samt private breve.

Minna Kragelund viser i en oversigt over kvindeligt håndarbejde, hvor sammensat kildematerialet kan være. »Som en nål i en høstak« findes det i foreningsarkiver og offentlige arkiver, erindringer, fotos og genstandene selv. *Helle Linde* peger i »Modehandel og kasketsalg, kvinder som selvstændige næringsdrivende i København i 1845« på markedsprotokollerne og bevillingssagerne, der nuancerer folketællingernes erhvervsmonter. En del

københavnske kvinder drev handel med tekstiler, grønsager og brød. Lærerindeafgættens vej »Fra kald mod profession« har *Nete Balslev Wingender* set i åndssvageanstalten Gl. Bakkehus' arkiv for 1890erne. Institutionen forandredes så småt fra at være et hjem for både alumner og personale til at blive en arbejdsplads for bestemte fag – plejemor, lærerinder, plejepersonale.

De to sidste artikler gør opmærksom på de private brevvækslingers værdi som kilder til kvinders holdninger. *Adda Hilden* har fundet en ellers ukendt københavnerdames beretninger om dagliglivet og tidens spørgsmål fra 1890erne til 1930 i Dagmar Berners breve til skolestifteren Theodora Lang i Silkeborg: »En inderlig hilsen til min egen ven«. *Birgitte Possing* tolker i »Fra myte til gåde« en forsvunden brevsamling mellem Natalie Zahle og vennen Mary Archer. De skrev sammen hver uge i 40 år, men der er tilsyneladende ikke bevaret ét brev, måske fordi de åbenhjertige, private breve kunne anfægte Natalie Zahle som offentlig skikkelse?

Antologien giver med sine udførlige kildeledelser gode ideer til søgning efter kvindestof ad omveje. En og anden lokalarkivar kunne desuden inspireres til at holde bivejene åbne, når der kommer en aflevering fra mosters kommode med den klassiske bemærkning: »Jeg ved ikke om I kan bruge det, det er jo bare privat...«

Lise Skjot-Pedersen

Ingeborg Christmas-Møller: *Djalma Lunds Gaard. En købmansgård i Roskilde 1790–1990.* Udgivet af Jan Jeppesen, i kommission hos Roskilde Museums Forlag 1990. 103 s., ill. 200 kr.

Museumsinspektør ved Roskilde Museum Ingeborg Christmas-Møller har tidligere i museets årsskrift beskæftiget sig med byens storkøbmænd. Bogen her giver da også et solidt indblik i tidligere tiders liv i en af de få af byens købmansgårde, der er blevet reddet og restaureret og nu repræsenterer kvaliteter, som man for en to-tre årtier siden åbenbart mente at kunne undvære i bybilledet. Og det er gårdens redningsmand og ejer, der står bag udgivelsen af bogen i 200-året for købmand Jacob Brønninges indtog på stedet.

Bogen bygger bl.a. på grundtaksmateriale, brandtaksationer og folketællingslister samt utrykt materiale i Roskilde Museums arkiv – foruden på den lokale litteratur og artikler og bøger om livet i andre købmansgårde m.m. Savner man noget, må det være skattelister, så man kunne have fået et mere præcist indblik i de skiftende købmænds indkomst- og kapitalforhold i relation til byens andre købmænd og Roskildes borgere i øvrigt. Der henvises heller ikke i litteraturfortegnelsen til Per Bojes disputats fra 1977 om danske provinskøb-

mænds vareomsætning og kapitalforhold i begyndelsen af 1800-tallet, selv om den nok kunne give læseren perspektiv på, hvad det i økonomisk forstand var, der foregik i Djalma Lunds gård og i andre købmandsgårde.

Bogen indledes med et kapitel om Roskildes gamle rådhus, der indtil en storbrand i byen 1731 til dels lå på det areal, Djalma Lunds gård nu dækker. Derefter følger kapitler om genopbygningen i området og købmandsgårdens udvikling fra 1700-tallet over storhedstiden under slægten Bronniche, der ejede gården 1790–1866, frem til brydningstiden i slutningen af 1800-tallet. Der er også afsnit om årene frem til 1923, hvor den sidste storkøbmand, Djalma Lund, solgte gården, og om bygningernes anvendelse sidenhen samt om den nylige istandsættelse. Et flot billede fra det indre af købmandsgården i 1918 (s. 76f.) fyldt med bøndervogne vidner om, at døds kampen for de gamle købmandsgårde efter næringsfriheden 1857 blev langvarig, og så langt som op i 1930'erne staldede bønderne deres heste op på stedet. En af de købmænd, læseren møder undervejs, er i øvrigt den Emil Matthissen, der menes at have inspireret Gustav Wied, da han skabte »Luksusbogen« som medlem af ædedolkenes klub i *Livsens Ondskab*. Overalt er der lagt vægt på ikke kun at skildre bygningshistorien eller de vekslende storkøbmands indsats, men at få »kød og blod« ind i historien. Gode grundplaner, suppleret med beskrivelser af arbejdets gang, bidrager til, at man får et godt indtryk af det mangartede liv, der har udfoldet sig på stedet – og det både for høj og lav.

Ingeborg Christmas-Møller bygger tydeligvis på et grundigt kendskab til livet i de gamle købmandsgårde og lægger ikke skjul på, at der ikke på alle emneområder har kunnet findes et egnet og dækkende kildemateriale om netop Djalma Lunds gård.

Det fremgår sædvanligvis klart, når der bygges på »importerede« oplysninger, men det er indlysende, at metoden rummer en fare: Vil man fortælle en bestemt købmandsgårds historie, nytter det selvfølgelig ikke i væsentlig grad at bygge på materiale uden direkte relation til den pågældende lokalitet.

Historie handler både om ligheder og forskelle. Og lokalhistorien skulle gerne fange begge dele så godt, det lader sig gøre. Vi kan – for at give et par eksempler – altså ikke regne med, at boddrene i Djalma Lunds gård fik lov til at anvende købmandsfamiliens lokum i gården fra den dag, de var udlært, blot fordi en tilsvarende historie kan berettes fra Kalundborg, og heller ikke sige noget bestemt om skostørrelser eller klædedragt hos beboerne i Djalma Lunds gård alene ud fra samtidens sædvane. Men selvfølgelig er det (også i betragtning af bogens ophavssituation) fristende på én gang at ville sige noget generelt om købmandsgårdene og noget specielt om denne købmandsgård.

Der er da heller ingen tvivl om, at bogen vil være velegnet til undervisningsbrug på Roskildeegnen, og den vil i det mindste også kunne anvendes som inspirationskilde for undervisere andre steder. Den rigt illustrerede fremstilling med mange interne henvisninger gør det let at arbejde med bogen, og dens pædagogiske anlæg er således tydeligt nok. Titlen er i den sammenhæng snarest for beskeden.

Jørgen Thomsen

Folketællingen 1845. Store Magleby Sogn. Sokkelund Herred. Københavns Amt med person- og adresseregister. Udgivet for Dragør Lokalhistoriske Arkiv af Kurt Guldborg Larsen. 1991. 107 s., ill. 50 kr.

Den flittige lokalhistoriker Kurt Guldborg Larsen har siden 1987 udskrevet og udgivet samtlige folketællinger (1787, 1801, 1834, 1840, 1845) for Store Magleby Sogn, der omfatter Dragør og Store Magleby.

Der er tale om en bogstavret udskrift, som er forsynet med nyttige oplysninger om de slægts- og tilnavne (anført i parentes), som ikke nævnes i folketællingslisterne. Derudover er der udført et fortjenstfuldt udredningsarbejde med at lokalisere de enkelte familier på matrikelnummer og adresse.

Udgaven er endvidere forsynet med tydelige kopier af matrikelkortene, adresselister samt navnelister (alfabetisk efter fornavne).

1845-folketællingen er jo den første folketælling, der angiver fødestedet for de talte. Der er derfor lavet en lille statistisk undersøgelse af dette, der viser, at nok var der meget lille mobilitet i de to samfund, idet 71% og 91% af henholdsvis Store Maglebys og Dragørs beboere var født i sognet, men samtidig var dog næsten 50 personer født i Skåne, så kontakterne over Øresund har allerede på dette tidspunkt været ganske tætte.

Kurt Guldborg Larsen har lavet et absolut omhyggeligt arbejde, der allerede bliver flittigt brugt af alle, der interesserer sig for Hollænderbyens og Dragørs historie og ikke mindst de genealogiske forhold. Der er al mulig grund til at ønske, at serien kan fortsætte, og at Dragør Lokalhistoriske Arkiv vil foranledige, at disse udskrifter også sælges på diskette, således at man samtidig vil kunne arbejde med samtlige udgivne folketællinger.

Karl-Erik Frandsen

Birgitte Wistoft, Flemming Petersen og Harriet M. Hansen: *Elektricitetens Aarhundrede. Dansk elforsynings historie.* Bind 1. 1891–1940. 1991. 304 s., ill. 300 kr.

Med udgivelsen af bind 1 af dansk elforsynings historie tyder alt på, at der er kommet en værdig

afløser til Elektricitetens historie, som udkom i tre bind i 1939–40. Dette trebindsværk har ikke været til at opdrive i en lang årrække, og til trods for udgivelsens kvaliteter på det tekniske område har der længe manglet en nyere og mere stringent fremstilling vedrørende elektricitet. De tre forfattere er alle ansat på Danmarks Elmuseum i Tange og betegner sig som kulturhistorikere. Emnet mødes med forsigtighed; det fastslås, at ordet »elektricitet« kan være lige så besværligt at læse, som fænomenet kan være svært at forstå. Efter gennemlæsningen af værket må det siges, at alle bliver klogere på fænomenet og især på elektricitetens centrale placering i landets økonomiske og politiske udvikling gennem de sidste 100 år.

I fire hovedafsnit redegøres kronologisk for emnet. Bogens redaktør Birgitte Wistoft tager sig af de to første »Trolden Tæmmes« og »Lysstationernes Tid« samt kapitlet »Danmarks Niagara«. Flemming Petersen tager sig af »El til hele Danmark 1905–1920«, og Harriet M. Hansen skriver om perioden »Mellem to verdenskrige 1920–1940«. Herefter afsluttes der med et lille fælles afrundingskapitel. På trods af at der således er tre forfattere, udgør bogen en smuk helhed, der giver grund til at tro, at der har været tale om et godt teamwork.

I »Trolden Tæmmes« er vægten lagt på den internationale udvikling, dog hele tiden med en linie til hvilken betydning den fik i Danmark. Selvfølgelig hører vi om H. C. Ørsted, men også om Søren Hjort, der allerede i 1843 skitserede en elmotor og senere konstruerede en sådan, men mangel på kapital til en egentlig produktion bevirkede, at projektet gik i glemmebogen. Ønsket om el til belysning gav startskuddet til den egentlige elektrificering. De såkaldte kulbuelys blev i Danmark præsenteret for første gang i 1857, men det var først med Edisons udvikling af glødetrådslampen i 1880'erne, at udviklingen for alvor tog fart. På en velafbalanceret måde bliver der gjort op med de myter, der er knyttet til Edisons navn, og der bliver givet en interessant redegørelse for udviklingen af de industrielle giganter inden for elektronikindustrien. Allerede i 1890'erne udviklede vekselstrømsteknologien sig så kraftigt, at der i udlandet taltes om en systemkrig mellem jævn- og vekselstrøm.

Afsnittet »Lysstationernes Tid 1891–1905« omhandler primært de første danske elværker. Udviklingen i denne periode betegnes som en »københavnshistorie«. Projekter, arbejdskraft og penge blev fortrinsvis hentet i København, men ønsket om at få elektricitet opstod og fremmedes lokalt. Der fortælles om oprettelsen og driften af de syv første, og der redegøres for hvert enkelt værk for sig. Historierne fortælles levende, og læseren ser, hvordan der hine steder var tale om én enkelt mands helt private initiativ som i Køge (1891). I Odense (1891) og Ålborg (1895) var det Det Danske Elektricitets Kompagni, der stod bag, men

ellers gik udviklingen i denne periode imod oprettelsen af købstadskommunale værker. Det københavnske i Gothersgade (1892) og folkene knyttet hertil kom til at præge udviklingen. I jubilæumsfestlighederne for de angiveligt to første byer med offentlig elforsyning er det gået i glemmebogen, at det ikke var Køge og Odense, der var først på banen. Allerede i 1888 tegnede bager Hamann og sognerådet i Lyngby kontrakt om levering af offentlig belysning ved elektricitet. Det skal dog tilføjes, at der ikke var tale om salg til private, men kun til kommunen (Lyngbybogen 1943, s. 113–115). Denne udeladelse gør naturligvis ikke værket indhold ringere. Det vigtige kan ikke være, om vi med bogen fejrer 100-året eller 103-året for elforsyningen. Med elværkerne og de elektriske maskiner opstod også nye faggrupper og virksomheder. Begge elementer behandles i alle fire hovedafsnit, og især hvad de nye faggrupper angår, er der til dels tale om nyt stof, mens oplysningerne om virksomhederne inden for branchen primært bygger på andre værker. Afsnittet slutes af med en redegørelse for udviklingen af det elektriske sporvognsnet, hvis egentlige gennembrud som transportmiddel til massetransport for befolkningen i de større byer dog først faldt i tiden efter. Konklusionen er, at el i 1905 stadig primært var for de få, uanset om det gjaldt belysning, transport eller kraft til håndværk og industri, men pionertiden var omme.

Perioden 1905–1920 dækkes i »El til hele Danmark«. Tiden var præget af et markant opsving i antallet af nye elværker. Kampen mellem vekselstrøm og jævnstrøm rasede. En strid, der igen hang sammen med spørgsmålet om et centralt eller et decentralt distributionsnet, et spørgsmål med klare politiske undertoner. I 1907 blev stærkstrømsloven vedtaget. De førende tekniske eksperter var stort set enige om, at det var mest rationelt med store centrale vekselstrømsværker med dertil hørende højspændingsnet til at forsyne et givet opland. Med datidens jævnstrømsværker var det kun muligt at dække en radius på godt 3 km. Vekselstrømmen blev grundlaget for Nordvestsjællands Elektricitets og Sporvejs Aktieselskab (NESA) ligesom en lang række andre private forsyningsselskaber. I den anden ende af skalaen finder vi et utal af små jævnstrømsværker (oftest andelsværker), der voksede frem. Hele landbefolkningens selvbevidsthed i årene efter århundredskiftet tillægges her en stor betydning ligesom de initiativer, der udgik fra Askov med Poul la Cour som bannerfører. Højskolefolkene fungerede som konsulenter ved anlæggelsen af små elværker, og der blev afholdt kurser for »landlige elektrikere«. Købstæderne holdt for de flestes vedkommende også fast ved jævnstrømsværker. Nye blev anlagt, og generelt var der tale om store markante bygningsværker, der også visuelt understregede, at elektricitet var udviklingen og den nye tid. I de fleste større købstæder med socialdemokratisk styre blev det populært at tale om kommunesocialisme. Over-

skud fra kommunale værker som gas-, el- og vandværker skulle overføres til skole-, social- og hospitalsvæsen.

Det sidste hovedafsnit »Mellem to verdenskrige 1920–1940« behandler indgående Sønderjyllands eludvikling efter genforeningen i 1920. Der forelå en stor udfordring i at få opbygget en tidssvarende elforsyning i Sønderjylland. I 1922 blev Sønderjyllands Højspændingsværk (SH) stiftet, og landets første regionale værk kunne officielt indvies i 1925. En elforsyning, der i løbet af få år blev resten af landet overlegen. Tendensen imod store centrale kraftværker var karakteristisk og bliver illustreret med landets største, H. C. Ørstedsværket, hvis første sektion stod færdig i 1920. Værket producerede i 1937 ikke mindre end halvdelen af al den el, Danmark forbrugte. Der var ikke blot tale om en øget centralisering, men også en markant stigning i elforbruget. I perioden blev landets elforbrug femdoblet, og omkring 98% af befolkningen havde i 1939 el, mens procenten lå på 75 for landbefolkningen. El var nu ikke kun for de få og ikke blot til lys. Allerede i 1915 havde forbruget af el til kraft været større end forbruget til lys, men det var først i mellemkrigstiden, at elektriske apparater til husholdning og radioen vandt en vis udbredelse. Hvad angår forsyningen til husholdningen, kunne der dog ikke rokkes ved gassens førerstilling.

En kort redegørelse som denne yder kun værket en ringe retfærdighed og kan nemt give det indtryk, at der er tale om et tungt værk. Dette er ingenlunde tilfældet; overalt er der krydret med underholdende historier, der ikke er sært påklippede, men passer fortrinligt ind i helheden og giver en levende og menneskenær indfaldsvinkel til emnet. Naturligvis er der også beskrivelser af den anvendte teknologi, men sædvanligvis bliver disse vanskelige spørgsmål rimeligt forklaret. Ikke blot til dem, der alligevel har svært ved at forestille sig og forstå maskiner som damptrubiner, dieselmotorer, el-motorer m.fl., kan et besøg på Tangemuseet anbefales. I værket mangler der selvfølgelig heller ikke et længere afsnit om den dramatiske historie bag oprettelsen af landets største vandkraftværk i Tange.

En instruktiv tidstavle over dansk elforsynings historie er der ligeledes blevet plads til ligesom et udmærket note- og henvisningsafsnit. Dette udgør næsten en lille forskningsoversigt i sig selv. Som det sig hør og bør, mangler der heller ikke en overbevisende litteraturliste samt et upåklageligt navne- og sagregister. De trykte jubilæumsskrifter og årsberetninger nævnes som en vigtig kildegruppe, men også museets egen indsamling af arkivalier synes at have båret frugt. En rundskrivelse til samtlige elselskaber og alle lokalhistoriske arkiver har givetvis frembragt meget af det materiale, der har levedejort dette vanskelige emne. En egentlig kildefortegnelse savnes, især når der f.eks. s. 292 som kildeangivelse til afsnittet om de små landværker bl.a. står »utrykte forhandlingsproto-

koller og andre arkivalier«. En mere aktiv søgning i kommunearkiver ville kunne have bragt yderligere til veje, ligesom museumsfolkene ikke synes at have været opmærksom på det forholdsvis righoldige materiale vedrørende tidlige elværker, der befinder sig i godsarkiverne. Godsfejernes mulige rolle som iværksættere afskærer forfatterne sig således fra at kunne behandle.

Det største plus ved dette anbefalingsværdige værk er det ypperlige samspil mellem de pragtfulde illustrationer, billedteksten og selve brødteksten. Ikke blot bliver de enkelte illustrationer tolket udtømmende, der er også kræfter til at opsummere det væsentligste fra den kontekst, billedet er placeret i. Der er ikke et overslag uden illustration; der er sågar mange helsiders farveillustrationer i A4-format. Denne del af arbejdet kan ikke roses nok. Danske Elværkers Forening, der har bekostet dette overdådige værk, kan være mere end tilfreds med bind 1, og alle med interesse i denne del af infrastrukturudviklingen i de sidste 100 år kan varmt anbefales at anskaffe sig værket.

Peter Fransen

Inge Adriansen: *Ivan fra Odessa. Krigsfanger i Nordslesvig og Danmark 1914–20*. Historisk Samfund for Als og Sundeved 1991. 135 s., ill. 148 kr.

Langsomt men støt vokser mængden af litteratur om fremmede i Danmark. De sidste 10 år er der kommet en række værker om såvel immigranter som flygtninge i Danmark, der efterhånden er ved at give os et langt bedre billede af den manglede strøm af fremmede.

Lad mig blot fremhæve Henrik Havreheds disputation om de tyske flygtninge i Danmark efter 2. Verdenskrig, »De tyske flygtninge i Danmark 1945–1949« (1987), og Steen Ousagers meget fine lille artikel »Fremmede i Køge i 1800-tallet« i Køge Studier 1990, hvor han viser, at befolkningen i Køge slet ikke var så dansk, men faktisk præget af en lang række fremmedgrupper.

Meget smukt i denne række af nye værker om fremmede følger Inge Adriansens bog om krigsfangerne i Nordslesvig og Danmark sig. Forholdet var, at Danmark var neutralt under 1. Verdenskrig. De store krigsførende magter tog millionvis af krigsfanger, som blev interneret i krigsfangelejre. I Tyskland var der således russiske og bl.a. rumænske, franske og engelske soldater, som blev anvendt som billig arbejdskraft. Hovedparten var dog russere. For Nordslesvigs vedkommende skønner Adriansen, at der var tale om ca. 6.000–7.000 krigsfanger. Fra 1915 flygtede en del fanger til Danmark. De forsøgte på mange desperate måder at komme til Danmark, bort fra Tyskland. Danmark havde tidligt involveret sig i humanitært hjælpearbejde, bl.a. for at styrke vor neutralitet. Derfor havde Danmark bygget to krigsfangelejre.

En ved Horserød til russiske fanger og en ved Viborg til tyske og østrig-ungarske fanger. Efterhånden som disse to lejre blev tømt, planlagde de danske myndigheder at sende de flygtede krigsfanger fra Tyskland til disse to lejre. Det skete også, og efterhånden samlede mange fanger i de to lejre. I løbet af 1920 hjemsendtes fangerne til Rusland.

I 1922 var der dog stadig 170 russere i Danmark, og de fik lov til at blive. Livet i Danmark var dog ikke let. En af dem, der fik lov til at blive, fortalte i 1975, da han blev spurgt, om han havde været glad for Danmark: »Det kan jeg ikke svare på. Jeg kender ikke noget til Rusland, og jeg ved ikke, hvad der ville have været bedst for mig. Livet her har været surt – arbejde hele tiden, tre børn døde, konen blev grå. Jeg er stadig analfabet; der har aldrig været stunder at læse. Ja, livet var surt, og nu er det snart forbi«.

Inge Adriansens formål med bogen er at skildre »almindelige, jævne menneskeskæbner i en krigs malstrøm«. Det gør hun overbevisende med udnyttelse af en lang række kildegrupper: breve, arkivalier fra Rigsarkivet og lokale arkiver, en mængde fantastiske billeder, erindringer og interviews.

Bogens titel er hentet fra en vise af Martin N. Hansen: »Fremmed folk, di glemmes haste, Ivan han er snart forglemmt«. Man kan kun sige, at Inge Adriansen med sin meget smukke bog har gjort sit til, at Ivan ikke er blevet glemt.

Mængden af litteratur om de fremmede i Danmark er efterhånden vokset så stærkt, at man kunne ønske sig en sammenfatning. Et værk, der kunne samle de mange værker om enkelte grupper og tegne et nyt Danmarksbillede, der beskrev dansk fremmedhistorie. Af den type sammenfattende bøger eksisterer kun Bent Østergaards: »Indvandrerne Danmarkshistorie« (1983) og antologien »Fremmede i Danmark« (red.: Bent Blüdnikow) (1987). Men begge værker har deres store begrænsninger. Der er plads og behov for et nyt værk.

Bent Blüdnikow

Brita Flou: *Hugo Matthiessens Grenaa og omegn*. Hikuin 1990. 108 s., ill. 150 kr. Holger Dyrbye: *Hugo Matthiessens Odense*. Odense Stadsarkiv 1991. I kommission hos Odense Universitetsforlag. 148 s., ill. 150 kr.

Hugo Matthiessens fotograferinger af bevaringsværdige bygninger i købstæderne er et oplagt emne til udgivelse. Bind om Ribe og Haderslev kom 1983 og 1984. Siden Hikuins udgave af Viborg i 1987 (anm. af Peter Bondesen i Fortid og Nutid 1988, s. 64–65) er kommet et bind om Ålborg, og her skal omtales bindene om Grenå og Odense.

Peter Bondesens udmærkede tanker skal ikke gives her, men er stadig aktuelle.

Der er flere grupper, som vil have en umiddelbar interesse i fotograferingen: den lokale befolkning, de bygningshistorisk interesserede og den i Hugo Matthiessen interesserede, der opfatter hans fotografering som en væsentlig indgang til den store kulturhistorikers opfattelse af, hvad der var bevaringsværdigt.

De to værker ligner hinanden på flere punkter. De indeholder et samtidigt kort med angivelse af de fotograferede steder, en beskrivelse af Hugo Matthiessen og hans arbejde med fotograferingen. Begge stiller spørgsmålet om, hvad der havde hans særlige interesse, og svarene er ret ens: bygninger fra før 1800, særligt gamle købmandsgårde, detaljer og for Grenås vedkommende også bygninger med lokalt særpræg. Begge har også en gennemgang af Hugo Matthiessens fotografiske teknik, som lagde vægt på perspektiv og (dybde)skarphed.

Udgifterne har ikke haft lige stort materiale at vælge af. Fra Grenå findes 36 fotografier, som alle er vist og suppleret med 53 fotografier, taget af Hugo Matthiessen i 1935–36 af herregårde i Grenås omegn. I Odense har man måttet foretage et udvalg på 98 af 176 optagelser. Som supplement bringes en fortegnelse over samtlige optagelser. Det giver en forskellig karakter, og en sammenligning kan være lidt uretfærdig over for Grenå-bindet, som bærer præg af, at revl og krat er taget med. Til gengæld kan man i dette bind så ud fra den totale gengivelse bedre bedømme Hugo Matthiessens motivvalg.

Fotografierne er fornemt gengivet i begge værker. De store (12×16,5 cm) negativer og den anvendte tryksteknik (duplex) er et godt udgangspunkt. Forskelle i format og layout er små; selv foretrækker jeg den tospaltede opsætning og fotografierne uden sørgerand (Odense-udgaven).

Peter Bondesen havde i sin anmeldelse af Viborg-bindet nogle anker. Nogle er blevet fulgt i Grenå-bindet. Men der mangler stadig en meget væsentlig information for alle de tre nævnte grupper. Teksten til de enkelte fotografier omfatter kun negativnummer, adresse og eventuelt oplysning om en senere nedrivning af bygningen.

I Odense-bindet er der til hver serie (omfattende et kvarter) givet en karakteristisk af kvarteret, og hvert enkelt fotografi har i de fleste tilfælde både en karakteristisk af bygningerne og en beskrivelse af deres brug og historie frem til i dag. Den bygningsmæssige karakteristisk kunne på punkter være mere fyldig, men det kan dels skyldes kildematerialets beskaffenhed, dels en satsning på hjemmemarkedet. I hvert fald tilgodeses både den lokale læser, den bygningsmæssigt interesserede og den i Hugo Matthiessen interesserede.

De enkelte negative ord skal ikke tilsløre indtrykket af to bøger, hvor man får meget for pengene. Men da der vil komme flere bind i de føl-

gende år, er deres indhold en overvejelse værd. Fotograferingen er så prægtig, at den bør følges op af en gennemarbejdet tekst til hvert billede. Det fortjener både læseren og Hugo Matthiessen.

Peter Korsgaard

Leo Thellefsen: *Fjernere end Orion. Drengetid 1915–21 ved Limfjorden*. Erindringsserien »Folk Fortæller«, nr. 26. Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder, 1991. 130 s. ill. 130 kr.

Leo Thellefsen (født 1909) er en »fastholder«. Hans drengeår i Limfjordslandet ved Nørresundby i årene omkring første verdenskrig er genoplevet med stor intensitet og sproglig veloplagthed. »Synetiske notater til en uskrevet dagbog« kalder han selv de optegnelser, han som 80-årig har foretaget i 1989. Synsvinklen er dobbelt: tiden er genoplevet i et spændingsfelt mellem den gamle mands syntese af livserfaring og indsigt og den ti-årige drengs livsoplevelser på godt og ondt. Det lyder kompliceret, men det er det på ingen måde. For det er altsammen fortalt i anskuelige, stærke billeder, formet i et sprog, der spiller af humor og underfundighed.

Leo Thellefsen er kunstmaler og har brugt sit liv på at fastholde oplevelser af natur og mennesker på lærredet. Limfjordslandet har været det gennemgående motiv. Dette håndlag spores tydeligt i de skrevne erindringsbilleder, der yderligere er ledsaget af en række tegninger af livet ved fjorden.

Leo Thellefsen har levet det meste af sit drengelev i *grænselandet* mellem land og by; med alt hvad det indebærer af kultursammenstød og roderi. Det er ikke mindst det, der gør erindringerne interessante, set med historikereøjne. Årtierne omkring århundredskiftet har nok i højere grad, end vi traditionelt gør os det klart, været præget af en *opbrudskultur*.

Forældrene har deres baggrund i Vendsyssels landbokultur. Det er den gamle historie om gårdmandsdatteren, der forelsker sig i den fattige tjenestekarl, og kun ved at bryde med familien bliver det muligt at »gifte sig under sin stand.«

Thellefsens far var selvlært murer: »en yderst rutineret stenedlægger, det fik den arme håndlanger at mærke på både ben og rygstykker. Far tronede på sit stillads som en kaptajn på sit skib. Han vuggede i hofterne, men han musede: Må vi så få noen stien på stilladset! Og mere kalk og cement på! Prøv så på at lette på røven, vi har dæleme travlt!« Og husene skød op som paddehatte på den bare mark. Han er fattig proletar, men individualist og vil fremad. Alt bliver omsat i handel, og familien må jævnligt skifte bolig. Farmoderen, der bor hos familien, er from missions-

hus-gænger og ryster på hovedet af alt det nymodens og ugudelige, hun ser omkring sig.

Nørresundby har været et Klondyke. Gaden, den lille Leo i en periode bor i, var fin og byagtig i den ene ende, men i den anden ende var der to- og tre-etages lejehuse, anbragt mellem kartoffelmarker i et bundløst søle og ælte med en losseplads inden for stankens rækkevidde. Der var elektrisk lys og rindende vand – ukendte fænomener i landbokulturen få kilometer borte – men også fattigdom og rå opførsel.

Herfra oplever vi så den modsætningsfyldte og brogede verden, set med skarpe drengeøjne. En egentlig kronologi er der ikke tale om; der er ikke nogen udviklingslinje, snarere en cirkelbevægelse skole rundt om forskellige former for livsudfoldelse. Skolen spiller en central rolle. Her var »pædagogikken bestemt ikke opfundet«, men alligevel kan Thellefsen tegne sympatiske lærerportrætter. De små indvandrerdrengene opdager hurtigt, at de skal glemme alt om den medbragte dialekt, og det varer ikke længe, før de gør nar ad forældrene, der har vanskeligere ved at omstille sproget.

Verdenskrigen gør sig gældende i form af Familie-Journalens illustrationer og varemangel. Fattigdommen kan ses og lugtes i boligstandard, ernæring og påklædning, ikke mindst om vinteren. Modsætningen er så det herlige og frie drengeliv langs fjorden og på havnen.

Den geografiske aktionsradius er ikke stor: en udflugt over pontonbroen til grundlovs møde i Ålborg er en skelsættende begivenhed; det samme er sommerture i lånt hestevogn til morfaderens gård og det allervildeste: en cykeltur til Blokhus, hvor alle – også forældrene – oplever havet for første gang. I virkeligheden er det mest interessante måske ikke denne snæverhed; sådan havde det jo altid været, men derimod at man overhovedet tager af sted; det 20. århundredes ferie- og fritidskultur er i sin vorden.

Leo Thellefsens »uskrevne dagbog« har kvaliteter, der bør sikre den en stor læserkreds. Den dygtigt fortalte erindring kan noget, som den gængse historiefremstilling har vanskeligt ved, nemlig fastholde det samlende synspunkt på fortiden. Den abstrakte udvikling bliver konkret og autentisk. Den er oplevet.

Ikke mindst i en pædagogisk sammenhæng vil en erindring som denne være en frugtbar indfaldsvinkel til tidens historie. Så kan man jo bagefter bruge lærebøger og håndbøger til efter behov at udbygge viden og opstille forklaringer.

Knud Holch Andersen

Erik Voss (red.): *Fra Fiskerleje til Forstad. Strandhuse i det 20. århundrede*. Udgivet af Nr. Bjært-Strandhuse Borgerforening 1990. Distribution: E. Bramsen, Frejasvej 48, 6000 Kolding. 144 s., ill. 98 kr.

Bogen om Strandhuses vej fra et idyllisk fiskerleje til en moderne forstad til Kolding er det synlige resultat af en studiekreds i lokalhistorie, som blev dannet af Nr. Bjært-Strandhuse Borgerforening i sommeren 1989.

Lederen af studiekredsen, Erik Voss, som også har redigeret bogen, skriver i forordet om studiekredsen: »Resultatet holder du i hånden! Men det er såmænd ikke det vigtigste. Den måde, vi nåede resultatet på, er faktisk mere værd«. Når man læser bogen, er der ingen tvivl om, at Erik Voss har ret. De 32 forfattere har været grebet af opgaven, mange af historierne lyser af fortælleglæde og engagement.

Bogen er opdelt i fem tematiske hovedkapitler, som behandler: 1. Byen etableres, 2. Hvad levede de af? 3. Skolen, 4. Hvad lavede de i fritiden?, og 5. Politik. De første fire kapitler indledes med en introduktion til emnet af bogens redaktør, mens det sidste korte kapitel får lov at stå alene.

Det er tydeligt, at bogens redaktør har haft vanskeligt ved at få samling på de meget forskellige indlæg i bogen. Det havde nok også været en overvejelse værd, om bogen ville have vundet ved en strammere tematisk og kronologisk styring – på den anden side ville det muligvis have kostet noget af arbejdsglæden i studiekredsen.

Det store antal deltagere i studiekredsen har også medført, at der er kommet mange korte beretninger/interviews med i bogen, og det kan være svært som læser at omstille sig til en ny fortæller med så hyppige mellemrum, som det er tilfældet i visse passager af bogen. På den anden side medfører de mange forfattere, at de enkelte emner generelt belyses fra flere indfaldsvinkler, og det giver et mere nuanceret billede af Strandhuses udvikling.

Det kan virke uretfærdigt over for forfattere og bogen som helhed at fremhæve enkelte bidrag, men jeg tillader mig det nu alligevel, for Holger Degnbols beretning om Trapholts vej fra sommerbolig til kunstmuseum vil sikkert interessere de fleste, som besøger Koldings nye kulturattraktion. Holger Degnbøl blev i 1935 ansat til at anlægge haven omkring Trapholt, som var under opførelse. Senere blev en stor del af de omkringliggende jorder opkøbt, og der blev i mange år drevet en æbleplantage på stedet.

Ejeren af Trapholt, dr. Lind, var efterhånden blevet en ældre mand, og han ville gerne sikre Trapholts videre eksistens. Dr. Lind tilbød derfor den daværende statsminister Erik Eriksen, at Trapholt kunne blive sommerbolig for den til en

hver tid siddende statsminister. Både Erik Eriksen og efterfølgeren H. C. Hansen afslog imidlertid tilbudet. Det endte derfor med, at Kolding Kommune fik overdraget Trapholt, og dermed var vejen banet for museet.

Endelig bør lærer Peter Lindbæks erindringer nævnes. Han var lærer på Strandhuse Skole fra 1870 og beskriver indgående det daglige – til tider stridsomme – arbejde i skolen. Det er relativt sjældent at finde en sådan beretning fra lærerside, ikke mindst når den er så velskrevet, som tilfældet er her.

Bogen er et godt eksempel på, at man på lokalt plan kan komme langt med folkeligt engagement og relativt beskedne økonomiske midler. Man må håbe, at mange lokalsamfund vil følge dette gode eksempel fra Strandhuse.

Holger Dyrbye

Jørgen H. Barfod: *Folkets oprør. Modstandskamp på Amager*. Årsskrift for Frihedsmuseets Venner 1991. 177 s., ill. 58 kr.

Allerede i 1980 blev der dannet en gruppe til at indsamle stof vedr. begivenhederne på Amager under besættelsen. På initiativ af N. P. Nielsen blev arbejdet effektiviseret fra 1988, og gruppen overlod det til den tidligere leder af Frihedsmuseet, lektor Jørgen H. Barfod at sammenskrive det indsamlede kildemateriale.

Jørgen Barfod er i højeste grad sagkyndig på området med en samling værdifulde publikationer om besættelsestiden bag sig, hvoraf kan nævnes »København kampklar« fra 1988. Han var selv aktiv i Holger Danske i Gentofte, og som stifter af og mangeårig formand for »Sammenslutningen af danske fanger fra Frihedskampen« har han et indgående kendskab til besættelsestidens miljø og dens aktive personer.

Kildematerialet er først og fremmest beretninger fra modstandsfolk på Amager i Frihedsmuseet og i Dragør lokalhistoriske arkiv, de lokale blade og den almindelige faglitteratur (desværre uden nogen samlet bibliografi), til hvilken der henvises ved præcise noter.

Det er en god og spændende bog, der er kommet ud af det store og møjsommelige dokumentationsarbejde, og det er rosværdigt, at de mange fotografier og især beretningerne fra lydbandene og arkiverne er blevet tilgængelige i koncentreret form, således at specielt interesserede kan arbejde videre med originalerne.

Det må imidlertid også siges, at bogen først og fremmest er en skildring af *begivenhederne* på Amager under besættelsen, og Barfod har ikke gjort meget ud af at se disse i et bredere perspektiv. Titlen på bogen: *Folkets oprør* kunne jo ellers godt give anledning til diskussion om, hvor udbredt oprøret egentlig var blandt folk på Amager før den

4. maj 1945. Læseren får umiddelbart det indtryk, at de aktive modstandsfolk egentlig var ganske få, medens der til gengæld var en meget bred opbakning bag bestræbelserne på at smugle jøder over Sundet.

Naturligvis er det altid et problem, når man skal skildre begivenhederne i et bestemt område, i hvilket omfang forfatteren skal forklare læserne, hvad der samtidigt foregik uden for Amager. Baggrunden er da også stort set begrænset til bogens 1. kapitel: »Fra choktilstand til modstand« og kapitel 3: »Nye udfordringer«, hvor det virker lidt ejendommeligt i forhold til bogens disposition, at forfatteren har valgt at fortælle om inspektionsskibene »Ingolf« og »Hvidbjørnens« dramatiske undergang i Store Bælt den 29. august 1943.

Det er også en anmelders privilegium at påpege emner, som *ikke* er kommet med i bogen. Der er således en meget tydelig skævhed i beretningerne, som fortrinsvis stammer fra de københavnske dele af Amager (Sundby) og en smule fra Dragør, medens Tårnby og Kastrup næsten ikke behandles. Selv de ganske omfattende jødetransporter fra Kastrup får kun nogle få linier (s. 52–53).

Til trods for disse kritiske bemærkninger skal det fremhæves, at der er tale om en spændende og velskrevet, godt dokumenteret bog, der fortjener at blive læst af mange ikke mindst i skolerne.

Karl-Erik Frandsen

Peter Ravn: *Erindringer*. Udgivet af Kolding Stadsarkiv 1991. 84 s., ill. 60 kr.

Peter Ravn er en nærmest legendarisk skikkelse i Koldings politiske liv. Byrådsmedlem fra 1943, borgmester i 15 år fra 1962 til 1977. Dertil kommer hvervet som socialdemokratisk medlem af Folketinget fra 1953 til 1962. I adskillige år var han desuden virksom i Arbejdsmændenes Fagforening i Kolding, endda i en kort periode formand for afdelingen.

Efter opfordring fra Kolding Stadsarkiv har han skrevet sine erindringer, et initiativ, der kun kan hilses med glæde, alene i kraft af Peter Ravns position og lange politiske karriere. Han startede som arbejdsmand og endte – i ordets positive forstand – som »bykonge« i Kolding. Det er blevet til en velskrevet, let læst skildring af en tilværelse i politik, både på det lands- og lokalpolitiske plan. Dertil kommer, at bogen er garneret med et velvalgt og illustrativt billedmateriale.

Forfatteren får meget med på de kun 84 sider, vel også for meget, fordi det sine steder mere får karakter af oprensning frem for refleksioner over udviklingen gennem de mange år, Peter Ravn var aktiv som politiker. Han er tilmed for beskednen og for blufærdig om sin egen betydning, ligesom han, bortset fra indledningen om opvæksten, stort set har valgt at holde sin egen person ude af historien.

Hans familie nævnes kun kort, og dermed savnes en vigtig streng til forståelse af hele personen Peter Ravn.

Læseren mærker nok det personlige engagement, lysten til at fortælle en god historie, men fordi forfatteren vil have det hele med, bliver det aldrig rigtig nærværende og dybdeborende. F.eks. anes kun årsagen til hans politiske interesse og senere indtræden i aktiv politik. Det er trods alt en beslutning, der må have givet anledning til overvejelser af personlig art. På samme måde de »forfremmelser«, han hurtigt kom ud for: Medlem af Folketinget i 1953, borgmestervalget i 1962 osv.

Det havde i disse tilfælde været spændende at høre hans egen historie, hans udlægning af f.eks. sit valg til borgmester, hans forhold til partiafdelingen i Kolding, som pegede på ham m.v. Fra folketingsperioden savnes ligeledes personlige overvejelser om Socialdemokratiets politik i perioden og måske ikke mindst om fremtrædende skikkelser som Hans Hedtoft, H. C. Hansen, Viggo Kampmann og Jens Otto Krag, som alle var aktive i Peter Ravns år på Christiansborg.

Det var en periode med debat og bevægelse i Socialdemokratiets samfundssyn, og resultatet blev den målrettede politik, der dannede grundlaget for det velfærdssamfund, Peter Ravn senere kom til at administrere en del af som borgmester i Kolding. Derfor ville det være interessant at have fået en vurdering fra et menigt folketingsmedlem om stemningen i den socialdemokratiske gruppe i disse vigtige, men af historikerne ofte lidt oversete år. Til gengæld rummer afsnittet fine og lune sekvenser fra det sociale liv på Christiansborg.

Der gøres med rette meget ud af kommunalreformen i 1970, dens forhistorie og konsekvenser. Netop Kolding-området havde i den forbindelse flere muligheder og tilmed en udbredt modstand fra de små sognekommuner, der stod over for at skulle indlemmes. Peter Ravns skildring af forløbet, set med købstadens øjne, udgør et udmærket supplement til den bog, Kolding Stadsarkiv tidligere har udsendt om sognekommunernes forhold til reformen (»Da de 10 blev til 1« fra 1989).

Også omkring dette kontroversielle emne holder Peter Ravn sig dog pænt tilbage, og skildringen bliver derfor hovedsagelig en neutral oversigt over debattens forløb, selv om han dog fremhæver sin personlige kamp for storkommunen og heller ikke lægger skjul på reformens succes.

Erindringsbøger er meget populære og med god grund. Der er megen lokalhistorisk visdom at hente i sådanne udgivelser, ikke mindst når de skrives af tidligere toppolitikere. Deres handicap synes omvendt at være, at netop politikere har oplevet så meget, at det kan være svært at prioritere og skære i det omfangsrige erindringsstof, hvorfor der ofte tages for meget med. Det resulterer ofte i en lidt stedmoderlig behandling af de særlige områder, der i karrieren egentlig stod for forfatterens hjerte nærmest. Det bliver sjældent til

mere, end at de var dus med personalet og havde et godt forhold til de politiske modstandere, når debatterne var endt.

Hermed være også antydnet, at problemet ikke begrænser sig til denne bog alene, men snarere er et overordnet problem for denne slags erindringsbøger. Redegørelser for begivenhedsforløb kan læses andre steder, hvorimod aktørernes personlige vurderinger er unikke og bør have førsteprioritet.

I det aktuelle tilfælde står vi tilmed over for en fortæller, der gennem sin lange karriere som politiker færdedes hjemmevant i magtens korridorer,

både på Christiansborg og i lokalsamfundet. Læreren havde gerne hørt mere om Peter Ravns bedømmelse af sit livsværk som lands- og lokalpolitiker og ikke mindst som borgmester i Kolding i en spændende periode. Hans afsluttende konklusion om, at »vi, der var med dengang, har vel sat nogle fodspor i sandet, men de sander dog til – slettes ud med årene«, vidner om en klædelig beskedenhed, som næppe er til glæde for den videbegærlige læser.

Søren Eigaard

Nordisk historikermøde i Oslo august 1994

På et møde i Oslo 21. januar 1992 har arrangementskomiteen for det nordiske historikermøde i Oslo i august 1994 foreløbig fastlagt programmet således:

1. *Norden og Østersøområdet* (Koordinator prof., fil.dr. Aleksander Loit, Stockholm); rapporten opdeles i tre delrapporter:
 - a. Vikingetid og tidlig middelalder med særligt henblik på bebyggelse og opbygning af et magtapparat.
 - b. Østersøområdets kommercielle og politiske internationalisering fra ca. 1560.
 - c. Østersørelationer i 20. århundrede med særligt henblik på nationale problemer.
2. *Sociale normer og afvigelser* (Koordinator prof., fil.dr. Sune Åkerman, Umeå).
3. *Køns- og kvindehistorie*.

Halvdagssessioner

1. Slægtssamfund og/eller feudalsamfund i nordisk middelalder (Arkivar Michael Gelting, København).

2. Ikke europæisk historie (prof., fil.dr. Magnus Mörner og Thommy Svensson, Göteborg).
3. Forvaltningshistorie efter 1500 (Lektor Tore Grønlie, Bergen).
4. Uddannelseshistorie.
5. Idrætshistorie.
6. Filantropi og samfunds konstruktion 1780–1930 (Tinne Vammen, København).

Endvidere vil der blive adgang til *frie foredrag* (højest fire pr. land) og præsentation af forskningsprojekter. Endelig vil der blive arrangeret ekskursioner og sociale programmer.

Henvendelse og forespørgsler vedrørende historikermødet kan rettes til undertegnede.

Odense, februar 1992.

E. Ladewig Petersen

Professor, dr.phil.

Center for Historie, Odense Universitet